

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ХАЛҚ ТАЪЛИМИ
ВАЗИРЛИГИ
МУҚИМИЙ НОМИДАГИ ҚЎҚОН ДАВЛАТ ПЕДАГОГИКА
ИНСТИТУТИ**

“Иқтисодиёт назарияси” кафедраси

РЕФЕРАТ

**Мавзу: “Марказий банклар, уларнинг келиб чиқиши,
фаолияти асослари, вазифалари ва функциялари.
Ўзбекистон Республикаси Марказий банки.”**

**Талаба: физика – асторономия таълим
йўналиши, IV – курс талабаси**

У. Исомиддинова

**Ўқитувчи: “иқтисодиёт назарияси”
кафедраси ўқ – си:**

Н. Бабаева

Қўқон-2011

Маразий банк - пул-кредит сиёсатини эмиссия жараёнларини олиб боровчи, кредит тизимининг бош банки ҳисобланади.

Биринчи Марказий банклар қарийиб уч юз йил олдин тижорат банкларнинг ривожланиши натижасида вужудга келган. Булар 1668 йилда ташкил қилинган Швед Риск банки, 1694 йилда ташкил қилинган Англия банкидир. Европа мамлакатларида Марказий банклар анча кечроқ, асосан ХВІІІІ асрнинг иккинчи яримида фаолият кўрсата бошлаган.

Банклар пайдо бўлган даврларда марказий (эмиссион) ва тижорат банклар ўртасида бўлиниши бўлмаган. Ривожланган мамлакатларда тижорат банклар капиталларни йиғиш мақсадида муомалага банкноталар чиқарганлар. Банкларнинг йириклашуви, банк ишининг ривожланиши натижасида банкноталарни муомалага чиқориш йирик тижорат банклар қўлига ўта борган ва бирор йирик банк ихтиёрига берилган. Бу банк миллий ёки эмиссион банк, кейинчалик Марказий банк деб аталган. Марказий банк, яъни кредит системасини бошқариб турувчи, барча банклар фаолиятини назорат қилиб турувчи кредит институти сифатида намоён бўлади.

Жаҳон амалиётида Марказий банклар вужудга келишининг икки асосий йўли мавжуд:

Биринчи йўл - бу узоқ давр давомида тижорат банкларнинг ривожланиши натижасида, уларни миллийлаштириш йўли билан Марказий банкларнинг ташкил қилиниши. Масалан, Франция банки 1880 йилда, Германия Рейхсбанк - 1875 йилда, Италияда - 1893 йилда, Испанияда - 1874 йилда эмиссион марказ сифатида фаолият кўрсата бошлади.

Иккинчи йўл - ташкил қилингандаёқ Марказий банк эмиссион марказ сифатида қабул қилинган банклар. Бундай банкларга АҚШнинг федерал банклари (1913), кўпгина Лотин Америкаси мамлакатларидаги банклар, Австрия банки ва бошқаларни мисол келтириш мумкин.

АҚШда Марказий банк фракциясини 12 федерал резерв банкдан иборат Федерал Резерв Система бажаради. Федерал резерв банклар акционер банклар бўлиб, бу банкларнинг акционерлари сифатида миллий тижорат банклари

фаолият кўрсатади. Тижорат банклар акционер сифатида дивиденд олишади. Дивиденд миқдори 6% дан ошмаслиги керак.

Марказий банклар ижрочи ташкилотлар таъсирисиз, ўз фаолиятини олиб бориши керак.

Жаҳонда ўз фаолиятини олиб боришда энг мустақил бўлган банклардан бири бу Немис федерал банки - Бундесбанк ҳисобланади. Баъзи бир давлатларда Марказий банк парламентга ҳисобот беради. Кўпгина ҳолларда Марказий банкларнинг мустақиллиги нисбий характерга эга бўлиб, улар Давлат банки ҳисобланади. Марказий банк орқали давлатнинг иқтисодий сиёсати олиб борилади.

Бозор иқтисоди шароитида Марказий банкнинг асосий мақсади - пул-кредит тизими ва валюта барқарорлигини таъминлаш асосида - иқтисодий ўсишга эришишдан иборат.

Мустақилликка эришилган кундан бошлаб ўтган давр мобайнида Ўзбекистон иқтисодиётида катта ўзгаришлар юз берди.

Корхоналарни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш жараёнлари ўзининг кейинги ривожини топди, мулкчилик шаклларида қатъи назар, барча хўжалик юритувчи субъектлар учун турли бошланғич шарт-шароитлар яратиб берилди. Бугун мулкчиликнинг нодавлат шаклидаги корхоналар моддий маҳсулот ишлаб чиқариш ва турли хизматлар кўрсатишда муносиб ўрин эгаллади, уларнинг имкониятларига энди ҳеч ким шубҳа қилмайди.

Қимматли қоғозларнинг бирламчи бозори вужудга келди ва иккиламчи бозори динамик ривожлана бошлади. Бу - мамлакат, шунингдек чет эл потенциал инвесторлари учун қулай инвестицион иқлим яратила бошлангани ҳақида гапириш учун имкон беради. Хорижий инвесторлар учун солиқ бўйича бутун бир имтиёзларнинг қабул қилиниши ҳам бунга катта ёрдам берди, бу эса, бутун дунё капиталини Ўзбекистонга «тортиш» (жалб қилиш), уни халқ хўжалиги тармоқларининг қудратини ўстириш учун йўналтиришга имкон беради.

Миллий валютанинг жорий этилиши Ўзбекистон Республикаси мустақиллигини таъминлаш ва мустаҳкамлашда муҳим ижтимоий-иқтисодий роль ўйнади. Бизнинг мамлакатимизнинг ўз пул бирлигига эга бўлиши пул тизимининг шакллантирилишига, асосий принциплари Президент ва ҳукумат томонидан бозор қайта қуришлари эндигина бошланган вақтда ишлаб чиқилган ўз ислохотлар дастурининг реал амалга оширилишига асос солди. Ўз пули ва тўлов макони, икки босқичли банк тизимининг яратилиши макроиқтисодий барқарорлаштириш сиёсатини олиб бориш учун зарур бўлган барча шарт-шароитларни яратди, бунда Марказий банкнинг монетар сиёсатига асосий роль ажратилди.

Ўзбекистон Республикасининг «Банклар ва банк фаолияти тўғрисида» (1991 й.)ги Қонунига мувофиқ Марказий банк республиканинг давлат, эмиссия ва резерв (захира) банки мақомига эга бўлди. Ўзбекистон Республикаси банк тизимининг ташкил этилиши ва фаолият юритиши учун ҳуқуқий асос замини яратилди, унинг таркибий қисмлари белгилаб берилди, акциядорлик тижорат банклари, шунингдек хусусий капиталга асосланган тижорат банклари тизими (тармоғи) ҳамда чет эл капитали иштирокидаги банкларни яратиш, хорижий банклар филиаллари ва ваколатхоналарини очиш учун имконият юзага келди.

Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгаши Президиуми (Раёсати) томонидан 1992 йил 28 февралда тасдиқланган Марказий банк Устави (Низоми)да Ўзбекистон Республикаси Марказий банки республиканинг бош банки бўлиб ҳисобланиши, шунингдек у халқаро молия ташкилотлари авуарлари учун депозитарий эканлиги, республика мулки бўлиб, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига ҳисоб бериши аниқ-равшан қайд этиб қўйилган.

Мамлакатимизнинг мустақиллик йилларида Марказий банк туб ўзгаришларни бошидан кечирди. Унинг функциялари ва иш тартиби ўзгарди, таркибий тузилишида ҳам катта ўзгаришлар юз берди. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси томонидан 1995 йил 21 декабрда «Ўзбекистон

Республикасининг Марказий банки тўғрисида» ва 1996 йил 25 апрелда «Банклар ва банк фаолияти тўғрисида» банк фаолиятининг ҳуқуқий ва меъёрий-тартибга солувчи қоидаларини белгилаб берувчи Қонунларнинг қабул қилиниши, шак-шубҳасиз, банк тизимининг банк ишини ташкил этиш юзасидан жаҳон андозаларига яқинлашуви йўлида қонунчилик даражасидаги муҳим, принципиал силжиш бўлди. Янги қонунлар мамлакат банк тизимини ислоҳ қилиш ва ривожлантиришнинг илғор ҳуқуқий базасини яратиб бермоқда.

Республика Марказий банки ўз миқёси ва фаолият доирасига кўра республикадаги энг йирик банк ҳисобланади. Марказий банкнинг асосий мақсади миллий валютанинг барқарорлигини таъминлашдан иборат ва монетар сиёсатни ҳамда валютани тартибга солиш соҳасидаги сиёсатни шакллантиришдан иборат. Бугунги кунда Марказий банкнинг вазифалари пул-кредит сиёсатини амалга ошириш, пул эмиссиясини назорат қилиб бориш, ҳисоб-китобларнинг ягона тизимини ташкил этиш, тижорат банклари фаолиятини тартибга солиш ва назорат этиш, шунингдек бошқа давлатларнинг марказий банклари ва халқаро молия-кредит муассасаларида Ўзбекистон Республикаси манфаатларини ҳимоялашдан иборатдир.

Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг ҳуқуқий мақоми, вазифалари, ваколатлари, ташкил этилиши ва фаолияти принциплари Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, Ўзбекистон Республикасининг "Ўзбекистон Республикасининг Марказий банки тўғрисида"ги ва бошқа қонун ҳужжатлари билан белгиланади.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 124-моддасида Ўзбекистон Республикасининг банк тизимини Республика Марказий банки бошқариши белгиланган.

Ўзбекистон Республикасининг "Ўзбекистон Республикасининг Марказий банки тўғрисида"ги Қонуннинг 1-моддасига мувофиқ Марказий банк юридик шахс ҳисобланади ва у давлатнинг мутлақ мулкидир.

Марказий банк - ўз сарф-харажатларини ўзининг даромадлари

хисобидан амалга оширувчи, иқтисодий жихатдан мустақил муассасадир.

Марказий банк давлатга қарашли юридик шахс сифатида ташкил этилган ва молиявий фаолиятини мустақил равишда амалга оширади.

Марказий банк давлат органи бўлиб, ўз ваколатлари доирасида ягона давлат пул-кредит сиёсатининг асосий йўналишларини ишлаб чиқади, қонуний тўлов воситаси сифатида банкнотлар ва тангалар кўринишдаги пул белгиларини муомалага чиқаришда мутлақ ҳуқуққа эга, давлат томонидан валютани тартибга солувчи ва назоратини олиб борувчи орган ҳисобланади, Ўзбекистон Республикаси ҳукуматининг банкири, маслаҳатчиси ва фискаль агенти сифатида банклар ва бошқа кредит ташкилотлари фаолиятини тартибга солади ҳамда назорат қилади. Марказий банкнинг мол-мулки унинг пул ва бошқа моддий бойликларидан иборат бўлиб, уларнинг қиймати Марказий банк балансида акс эттирилади.

Ўзбекистон Республикасининг “Ўзбекистон Республикасининг Марказий банки тўғрисида”ги Қонунига мувофиқ Марказий банкнинг бош мақсади миллий валютанинг бар-қарорлигини таъминлашдан иборат.

Асосий вазифалари:

- монетар сиёсатни ҳамда валютани тартибга солиш соҳасидаги сиёсатни шакллантириш, қабул қилиш ва амалга ошириш;
- Ўзбекистон Республикасида ҳисоб-китобларнинг самарали тизимини ташкил этиш ва таъминлаш;
- банклар, кредит уюшмалари, микрокредит ташкилотлари ва гаровхоналар фаолиятини лицензиялаш ҳамда тартибга солиш, банклар, кредит уюшмалари, микрокредит ташкилотлари ва гаровхоналарни назорат қилиш, қимматли қоғозлар бланкалари ишлаб чиқаришни лицензиялаш;
- Ўзбекистон Республикасининг расмий олтин-валюта резервларини, шу жумладан келишув бўйича ҳукумат резервларини сақлаш ва тасарруф этиш;
- давлат бюджетининг касса ижросини Молия вазирлиги билан

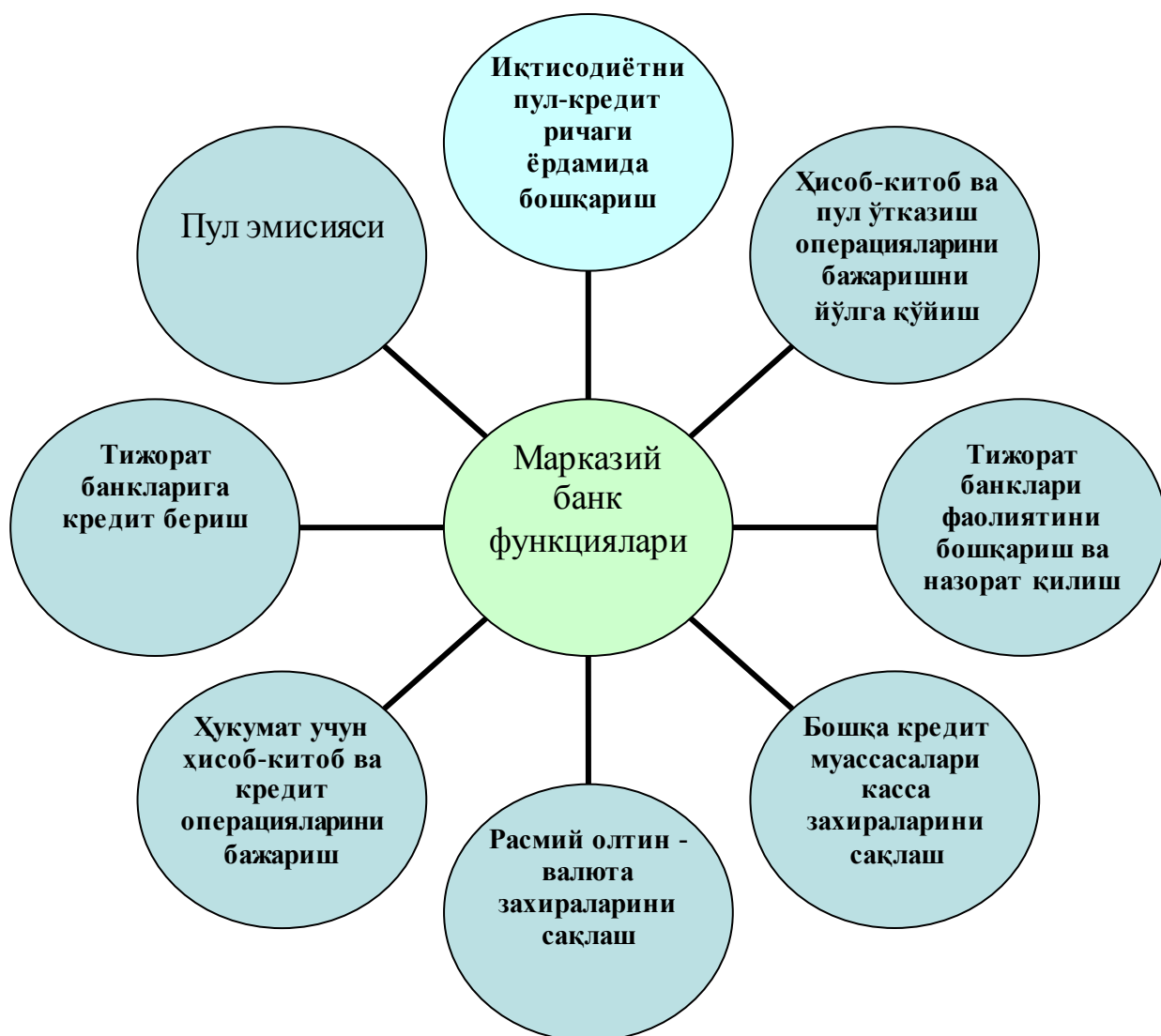
биргаликда ташкил этишдан иборатдир.

Марказий банк миллий валютанинг барқарорлигини таъминлаш мақсадида қуйидаги ўзининг асосий вазифаларини амалга оширади.

Марказий банк келишилган монетар ва валюта сиёсатини амалга ошириш жараёнида муомаладаги умумий пул массаси, миллий пул бирлигининг чет валютасига нисбатан айирбошлаш курсини барқарорлиги устидан маълум даражада назорат олиб боради, аҳолининг банк тизимига бўлган ишончини сақлашга ёрдам беради.

Марказий банк ўзининг валюта ва кредит операциялари орқали пул массасини ошириш йўли билан товарлар ва хизматлар, ялпи ишлаб чиқариш ҳажми, экспорт ва импорт ҳажми ҳамда аҳолининг бандлик даражасига таъсир этади.

Марказий банк валютани тартибга солиш ва валютани назорат қилиш бўйича давлат органидир.

6- расм

Марказий банк - ўз сарф-харажатларини ўзининг даромадлари ҳисобидан амалга оширувчи иқтисодий жихатдан мустақил муассасадир. Марказий банкнинг мол-мулки унинг пул ва бошқа моддий бойликларидан иборат бўлиб, уларнинг қиймати Марказий банк балансида акс эттирилади. Ўзбекистон Марказий банки юқоридаги вазифаларига қўшимча равишда қўйидаги вазифаларни ҳам бажаради:

Монетар сиёсатни ва валютани тартибга солиш соҳасидаги сиёсатни шакллантириш, самарали ҳисоб-китоб тизимини ташкил этиш ва таъминлаш, банклар фаолиятини тартибга солиш ва назорат қилиш, олтин ва валюта захираларини сақлаш ва бошқариш давлат бюджетининг касса ижросини

Молия вазирлиги билан биргаликда ташкил этишдан иборат.

Марказий банк молиявий ёрдам кўрсатиш ва тижорат фаолияти билан шуғулланмайди. Республика Марказий банкининг устав капитали 2 млрд. сўм деб белгиланган. Шунингдек, Марказий банк солиқлар ва божлардан озоддир. Марказий банк келгуси йил учун Ўзбекистон Республикаси монетар сиёсатининг асосий йўналишларини ишлаб чиқади ва ҳар йили кейинги молия йили бошланишидан 30 кун олдин Олий Мажлисга бу ҳақда ахборот беради. Марказий банк пул-кредит, молия, валюта ва нарх муносабатларининг аҳволига асосланиб муомаладаги пул массасининг битта ёки бир қанча кўрсаткичлари ўзгаришининг аниқ мўлжалларини белгилаш мумкин. Шунингдек, ўз ҳисоб ва кредит операциялари бўйича ставкаларни мустақил равишда белгилайди. Марказий банк Ўзбекистон Республикаси ҳудудида қонуний тўлов воситасида банкноталар ва танга кўринишида пул белгиларини муомалага чиқарди. Марказий банк ва у ваколат берган банклар талабга кўра бир номинал қийматдаги банкнота ва тангаларни бошқасига ҳеч қандай тўловсиз ёки воситачилик ҳақисиз алмаштириб беради. Нақд пул маблағларини муомалага чиқариш ва қайтариб олишни фақат Марказий банк амалга оширади. Марказий банк валютани тартибга солиш ва валютани назорат қилиш давлат органидир. Шунинг билан бирга Марказий банк юридик ва жисмоний шахсларга чет эл валютасида операциялар ўтказишга лицензиялар беради ва миллий валютани чет эл валютасига нисбатан курсини аниқлаш тартибини белгилайди.

Марказий банк Ўзбекистон Республикаси ҳукуматининг банкири, маслаҳатчиси ва хазина вакили сифатида иш тутади. Марказий банк банкларни рўйхатга олади ва уларга банк операцияларини амалга ошириш ҳуқуқини берувчи лицензиялар беради.

Марказий банк бошқа банклар билан ўзаро муносабатга киришади. Бунда Марказий банк ва банклар бир-бирларининг мажбуриятлари бўйича жавобгар эмас, улар шундай жавобгарликни ўз зиммасига ўзлари олган ҳоллар бундан мустасно.

Марказий банк ҳукумат муассасалари ва ташкилотлари, хазина, маҳаллий

хукумат органлари ҳисобларини юргизади, давлат қимматбаҳо қоғозлари юзасидан операцияларни бажаради, хукумат органи топшириғи билан олтин ва чет эл валютаси билан операцияларни ўтказади.

Пул ўтказиш операцияларига ўсиб бораётган талабни қндириш учун хизмат қилувчи механизм сифатида Марказий банк клиринг марказлари тузилди. Бу марказлар йирик тижорат банклари қошида ёки алоҳида ҳисоб-китоб-касса марказлари сифатида фаолият кўрсатмоқда. Ҳозирги кунда Республикада фаолият кўрсатаётган ҳисоб-китоб-касса марказларининг сони 14 та бўлиб, улар электрон усул билан республика ичидаги тўловларни 65% дан ортиғини ўтказиш муддатини 1-2 кундан оширмасдан ўтказиб беришмоқда.

Марказий банк республика Молия вазирлиги билан ҳамкорликда республикада пул-кредит сиёсатини олиб бориш, реформалар ўтказиш ва амалга ошириш ишларини бажаради.

Банклар тўловга лаёқатлилигининг мустаҳкамлиги уларнинг миқдорларининг, қарз олувчиларини молиявий ҳолатига ҳам боғлиқ. Кредит беришда банклар миқдорларнинг кредитга лаёқатлилигини аниқ ва реал ҳисоблаб чиқишлари ва уларнинг кредитга лаёқатлилик даражасига эътибор беришлари лозим, лекин бунда бир ёки бир нечта олинган кредитни вақтида қайтармаслик ҳоллари бўлиши мумкинлигини эътиборга олиш керак.

Тижорат банклари тўловга лаёқатлилигини мустаҳкамлаш мақсадида, банк жамғармачиларининг манфаатларини ҳимоялаш мақсадида Марказий банк мажбурий захиралар миқдорини белгилайди. ҳар бир тижорат банки ўзи томонидан 3 йил муддатгача қабул қилинган депозитлардан 20%, 3 йилдан ортиқ муддатга қабул қилинган депозитлардан 10% миқдорида Марказий банкга захиралар фондига ажратилмалар ҳар ойнинг 1-санасигача банк баланси асосида ҳисобланиб, 5-числога қадар Марказий банкка ўтказилиши лозим. Бу даврда депозит ва жамғармаларни ўзгарилишига қараб захира фонди тартибга солиб турилади. Агарда ҳам Марказий банк ҳам тижорат банки белгиланган муддатда ажратмаларни ўтказмаса ёки

кайтармаса ўтказилиши кайтарилиши лозим бўлган суммадан ремолиялаштиш фоиз миқдорини иккига кўпайтириб ҳар бир иш куни учун жарима ундирилади.

Тижорат банклари устав капиталининг минимал миқдори ҳам Марказий банк томонидан белгилаб қўйилган. Ҳар бир тижорат банки ўз устав капиталини ҳар чораклик ажратмалар асосида (йиллик кўзда тутилган ўсишга нисбатан 25%) тўлдиришлари лозим.

Юқоридагилардан ташқари ҳисобни тўғри йўлга қўйиш, бошқаришдаги хато ва камчиликларни тугатиш, кадрлар малакасини ошириш ҳам банклар тўловга лаёқатлилигини таъминлашга таъсир кўрсатади.

Иқтисодиётида юз бераётган тангликлар, номуносибиклар бир учи банк тизими ҳолати ва тижорат банкларнинг фаолиятига бориб такалади. Айниқса, ўтиш даврини бошдан кечираётган давлатлар да юз берган ва юз бераётган инқирозларнинг бош омиллари бўлиб, банкларнинг синиши ва банкротлиги саналади. Россияда 1995 йил ва 1998 йилда содир бўлган кризисларнинг таҳдили шуни кўрсатадики, аҳолининг банкларга иншончини йўқолиши, сиёсий омиллар ва молиявий пирамидаларнинг тушкунлиги ҳолатлари банкларнинг тўловга қобилиятини йўққа чиқаради. Шундай экан, тижорат банкларнинг ликвидлиги ва тўловга қобилиятини таҳлил этиш давомида бунга таъсир этувчи омилларни аниқлаш лозим. Чунки ликвидлик ва тўловга қобилиятлилик мураккаб иқтисодий категориялар саналади, бир қарашда, юзаки баҳолаганда таҳлил самараси паст бўлиш мумкин.

Банклар фаолиятига таъсир қилувчи омиллар турлича таснифланади.

Одатда, эса уларни ички ва ташқи омилларга ажратириб ўрганилади.

Тижорат банкларнинг ликвидлиги ва тўловга қобилиятлилигини белгилайдиган ички омиллар қаторига қуйидагилар киради.

банкнинг мустаҳкам капитал базаси

активлар сифати

депозитлар сифати

ташқи манбаларга қарашлик даражаси
активлар ва пасивларнинг муддатлари бўйича муносиблиги
малакали менежмент
банкнинг имиджи

Банкнинг мустахдам капитал базаси ўз капиталининг мутлақ қийматини ифода этиб, активлар бўйича рискларнинг ҳимоя манбаси ҳамда омонатчилар ва депозитчилар маблағларини кафолати ҳамдир. Банкнинг ўз капитали устав фонди ва бошқа мақсадли фондлардан иборат бўлиб, молиявий бар қарорлик учун ҳам асосдир. Шундай қилиб, банкнинг ўз капитали қанча катта бўлса, ликвидлилиги ҳам шунча юқори бўлади. Шунингдек, тўловга лаёқатлилиги ҳам ўз капитали ҳисобланади.

Активлар сифати асосан тўрт хил мезон асосида аниқланади: ликвидлилиги, риск даражаси, даромадлилиги ва диверсификация бўйича. Активларнинг ликвидлиги шу активларнинг пул шаклига ўтиш лаёқатидир. Ликвидлик хизматидан активлар бир неча гуруҳларга ажралади. Биринчи гуруҳга юқори ликвидли активлар - касса ва вакиллик ҳисобварагидаги маблағлар ҳамда давлатнинг қимматли қоғозларни киритиш мумкин. Иккинчи гуруҳга қисқа муддатли ссудалар, банклараро кредитлар, факторинг операциялари ва акционерлик жамиятларнинг тижорий қимматли қоғозлари ташкил этади. Улар шаклига ўтишнинг муддатли характериға эға. Узоқ муддатли инвестициялар, қўйилмалар ва лизинг операциялари учинчи гуруҳх ликвид активларни ташкил этади. Нихоят, тўртинчи гуруқ ликвид активлар муддати узайтирилган ссудалар, бино ва иншоотлардан иборат. Риск даражаси бўйича ҳам активлар тўрт гуруҳга ажратилади ва мос ҳолда 0,20, 50, 100% лик риск даражасига эға активлардан иборат.

Шуни таъкидлаш лозимки, риск даражаси қанчалик юқори бўлса, ликвидлик шунчалик паст бўлади. Активларнинг даромадлилиги активларнинг ипгчанлиги ва самарадорлигини намоён этади. Даромадлилик бўйича активлар даромад келтирувчи ва даромад келтирмайдиган

активларга бўлинади. Даромадлар қанчалик кўп бўлса, банкда капитал базани мустахкамлаш имконияти пайдо бўлади. Лекин кўр-кўрона даромадлиликка интилиши активларнинг йўқотилишига ва ликвидлилиكنинг пасайишга олиб келади. Активлар сифатини кўрсатадиган мезонлардан яна бири уларнинг диверсификациясидир.

Активларнинг диверсификацияси кўрсаткичлари бўлиб банк активларнинг асосий йўналишлари бўйича таркиби, кредит қўйилмаларининг объектлари ва субъектлари таркиби, қимматли қоғозлар портфели тартиби, валюталар структураси (валюта операциялари бўйича), ҳамкор банклар тартиби ҳисобланади. Активлар диверсификацияси қанчалик юқори бўлса, ликвидлилик шунча юқори бўлади. Банк активларнинг сифати ликвидлилик ва тўловга қобилиятлилиكنи белгилашда катта ўрин тутаяди. Активлар таркиби шундай оптимал танланиши керакки, бир вақтнинг ўзида ҳам ликвидлилик, ҳам тўловга қобилиятлилик ва банк учун кераклиси фойдалилик таъминланиши лозим.

Ликвидлиликка таъсир этувчи муҳим омиллар сирасига банкнинг депозит базасининг сифати ҳам киритилади. Депозит базасини ҳисоб ва жорий счётларда, муддатли депозит ва омонат жамғармалари кўринишда йиғилган юридик ва жисмоний шахсларнинг маблағлари ташкил қилади. Депозитлар (талаб қилиб олгунча, муддатли ва жамғарма) сифати критерийси бўлиб, уларнинг барқарорлиги ҳисобланади. Депозитларнинг бир қарор қисми қанча юқори бўлса, ликвидлилик шунча юқори таъминланган бўлади, уларнинг улушининг ортиши банкнинг ликвид активларга эҳтиёжини камайтиради. Тадқиқотлар шуни кўрсатадики, талаб қилиб олгунча бўлган депозитлар уларнинг фоиз ставкасига боғлиқ эмаслиги нуқтаи назаридан барқарорлиги билан ажралиб турса муддатли ва жамғарма депозитларнинг қолдиқлари қатъий муддатга эга эканлиги билан барқарордир. Лекин уларнинг фоиз ставкасига боғланганлиги фоизлар ўзгариши билан бундай депозитлар миграциясини вужудга

келтириши мумкин.

Банкларнинг ликвидлилиги ва тўловга қобилиятлиги ташқи манбаларга қарамлик даражасига, яъни банклараро кредитларнинг улушига ҳам боғлиқ. Маълум бир чегарадаги банклараро кредит ликвидлилиikka ҳеч қандай хавф турдирмайди, аксинча, у ликвид маблағларга бўлган қисқа муддатли эҳтиёжни бартараф ҳам этади. Агар банклараро кредит жалб қилинган ресурслар таркибида салмоқли ўринни эгалласа, банклараро кредит бозорида ноқулай конъюнктура вужудга келганда банк таназзулга юз тутиш мумкин. Ташқи манбаларга қаратлиги юқори бўлган ривожланиш истиқболига эга бўлмайди ва ресурс базасининг нобарқарорлиги эвазига катта риск остида бўлади.

Актив ва пассивларнинг муддатлари суммалари ўртасидаги номутаносиблик ликвидлилиikka жиддий таъсир ўтказидади. Банкнинг мижоз олдидаги мажбуриятларини бажариш учун мижоздан олинган маблағларни қайтариш муддати шу маблағлар ҳисобига қўйилган кредит (инвестициялар)ни қайтиш муддати билан мос бўлмоғи лозим. Тўғри, мажбурият бошқа манба ҳисобига қопланиши мумкин, лекин амалда актив ва пассивларнинг асосий қисми муддат ва суммада муносиб бўлиш банк барқарорлигининг гарови ҳисобланади.

Менежмент, яъни банк фаолиятини бошқариш ликвидлилиikka жиддий таъсир ўтказувчи омиллардандир. Банкнинг бошқариш сифати оқилона банк сиёсати, банк ташкилий структураси, актив ва пассивларни самарали бош қариш механизмда намоён бўлади. Юқори даражасидаги менежмент малакали кадрларни талаб этади, шунингдек, зарурий ахборот базаси тезкор чораларни амалга оширишда қўл келади. Керакли ликвидлилиик даражаси менежмент билан бирга банкнинг имиджига ҳам боғлиқ. Ижобий банкка ресурслар жалб қилишда ва ликвид маблағлар камомадини тўлдиришда баҳо рақобатчи банкларга нисбатан устунлик яратади. Яхши репутациясига эга бўлган банк барқарор депозит базасини ҳосил қила олади, чунки у молиявий барқарор мижозлар билан алоқа қилишда катта

имкониятига эга бўлади. Ижобий имиджга эга бўлиш ўта мураккаб жараён, у йиллар давомида натижалар эвазига шаклланади ва ривожланиш стратегиясини тўғри танлаш, мижозларга хизмат кўрсатиш даражасини ошириш, маркетинг тадқиқотларини чуқурлаштириш, ишончли ва оммабоп реклама, фаолият натижаларини жамоатчилик учун очиклиги кабиларга асосланади.

Юқорида кўрилган омиллар банкнинг хусусиятларига боғлиқ равишда турлича аҳамиятга эга бўлиш мумкин. Баъзи ҳолларда ликвидлилик муаммосини ресурс базаси сифати ва тиркиби туғдирса, баъзида активлар сифати бунга сабаб бўлади. Асосан эса ликвидлилик ва тўловга қобилиятлилик муаммолар комплекс омиллар уйғунлигида пайдо бўлади. Ликвидлилик муаммосини кўп омилли категория эканлигини тан олган ҳолда, ҳар бир банк ўзининг оғриқли нуқталарини белгилаб олиш керак, яъни банк ликвидлигини белпшайдиган омиллар тўғри талқин этилгандагина бу муаммо оқилона ҳал этилади.

Кўриб ўтганимиздек, банкнинг ликвидлилик ва тўловга қобилиятлилик ҳолати банк фаолиятидан ташқарида бўлган бир қатор ташқи омилларга ҳам боғлиқ. Бўлар қаторига қуйидагилар киритилади:

-мамлакатдаги умумий сиёсий ва иқтисодий вазият;

- Қимматли қоғозлар ва банклараро
- Кредит бозорларнинг ривожланиш даражаси;
- Қайта молиялаштириш тизими;
- Марказий банкнинг назорат функциясини самарадорлиги.

Мамлакатдаги умумий сиёсий ва иқтисодий вазият банк операциялари ривожига туртки беради, банк фаолияти иқтисодий асосларини мустаҳкамлигини таъминлайди, мамлакатдаги ва хорижий инвесторларни банкларга ишончини мустаҳкамлайди. Кўрсатиб ўтилган шартларсиз банклар пухта депозит базасини ҳосил қила олмайди, операцияларнинг рентабеллигини таъминлаш, активлар сифатини ошрфиш, бош қарув тизимини такомиллаштириш кабиларни уддалаш

кийин кечади. Тижорат банклари банк тизимининг бир қисми сифатида мамлакатдаги сиёсий ва иқтисодий ўзгаришларни ўзида акс эттиради, ўз навбатида, тижорат банкларнинг ҳолати мамлакатдаги умумий ахволни белпшайди.

Қимматли қоғозлар бозорининг ривожланганлиги ликвид маблағлар фойдалалигини йўқотмаган ҳолда активларни пул шаклига айлантиришни энг тез ва оптимал вариантини қўллаш имкониятини беради. Бундай ҳолат фонд бозори ривожланган давлатлар учун айниқса характерлидир. Чунки активларни қимматли қоғозларга жойлаштириш воситасида банк бир вақтнинг ўзида ҳам ликвидлиликни таъминлайди, ҳам керакли даромадга эга бўлади. Банклараро кредит бозорнинг ривожланганлиги банклар ўртасида вақтинча бўш ресурсларни тезда қайта тақсимлаш имконини беради. Банклараро бозордан ликвидлиликни таъминлаш учун турли муддатларга маблағларни жалб қилиш мумкин, шу жумладан, бир кунга ҳам. Бу бозордан маблағларни олиш оперативлиги умумий молиявий конъюнктура, банклараро бозорнинг ташкилий шакли ва албатта, банкнинг обрўсига боғлиқ.

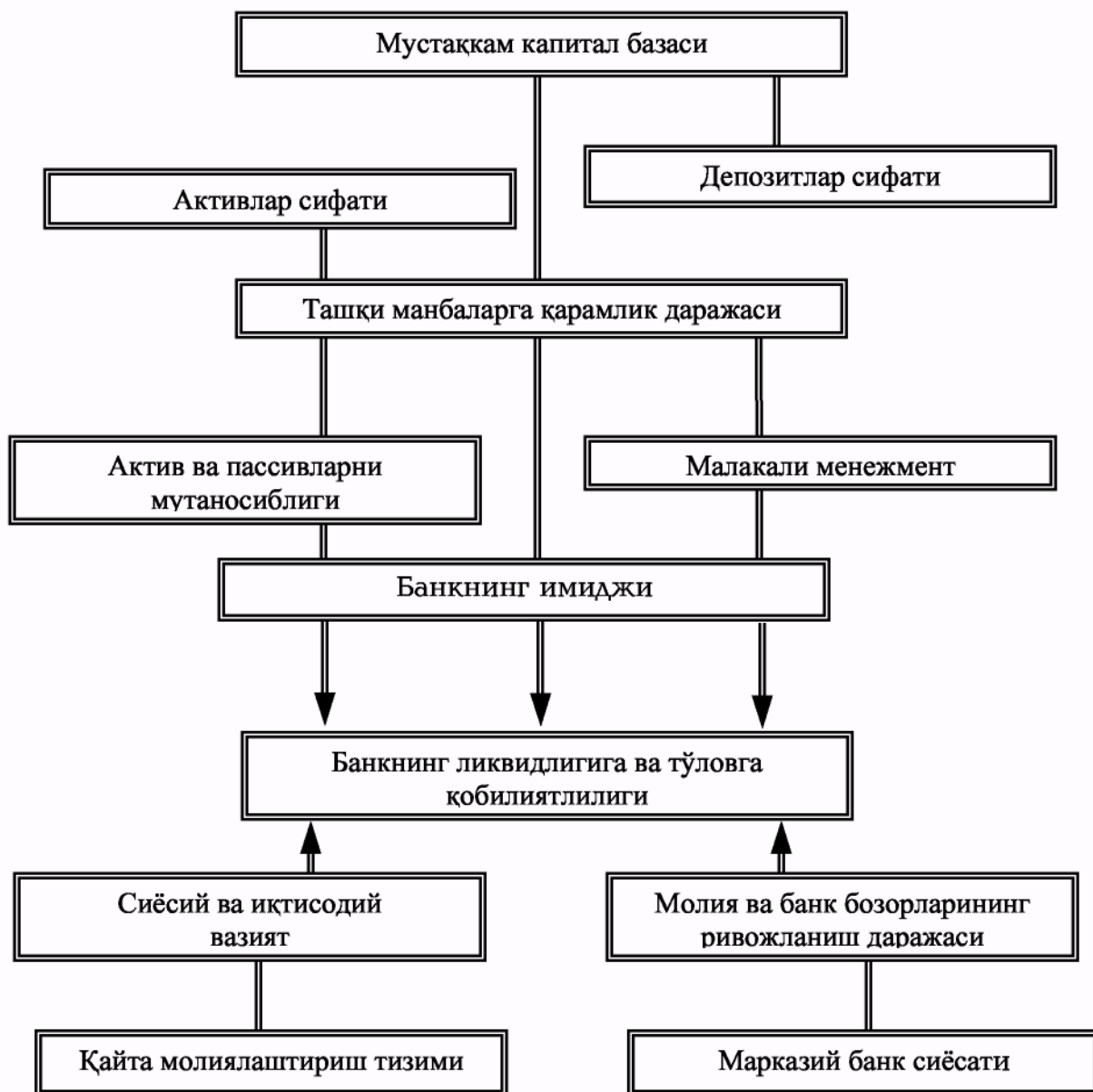
Юқоридаги билан бирга қайта молиялаштириш тизимининг ликвидлиликка таъсири ўзаро чамбарчас боғлиқ. Қайта молиялаштириш тизими Марказий банкнинг тижорат банкларини кредитлаш жараёнидир. Ликвид маблағларга эҳтиёж туғилганда тижорат банклари Марказий банкдан қайта молиялаштириш ставкасида кредит олиши мумкин бўлади. Бу омилнинг бевосита таъсири шундлан иборатки, қайта молиялаш ставкаси ортганда ликвидлиликни таъминлаш учун кредитлар омили қимматлашиб қолади ёки аксинча.

Марказий банкнинг назорат функциялари самарадорлигини акциядорлик тижорат банклари билан ликвидлиликни таъминлашга доир муносабатларда ўз аксини топади. Марказий банк белпшанган тартибда иқтисодий нормативларни, шу жумладан, ликвидлилик меъёрларини ҳам ўрнатади. Иқтисодий ўзгаришлар таъсирида Марказий

банк ҳам меъёрларни ўзгартириб боради. Масалан, ўтиш даврини бошдан кечираётган Ўзбекистан шароитида Марказий банк иқтисодий нормативларни катъий ва нисбатан «қаттиққўллик» билан ўрнатган, бунининг маъноси шарт - шароит ҳам талаб этади. Шундай ҳолатда тижорат банклари ликвидлиikka оғишмай амал қилади ва ликвидликиннинг зарарига даромадлиликни суъистеъмол қила олмайдилар.

Кўриб ўтилган омиллардан бири алоҳида ликвидлиikka, яна бири тўловга қобилиятлиikka алоҳида таъсир ўтказмайди. Балки, санаб ўтилган омиллар бир вақтнинг ўзида ҳам ликвидлиик, ҳам тўловга қобилиятлиикни белгилайди. Чунки, ликвидлиик ва тўловга қобилиятлиик ўртасида соф чегара мавжуд эмас, яъни улар ўта яқин тушунчалар ҳисобланади.

Банклар фаолиятига таъсир қилувчи омиллар

7- расм

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Абдуллаева Ш.З. "Пул, кредит ва банклар" Т. "Молия" - 2000.
2. Асосий вазифамиз – Ватанимиз тараққиёти ва халқимиз фаровонлигини янада юксалтиришдир. – Президент Ислом Каримовнинг 2009 йилнинг асосий йукунлари ва 2010 йилда Ўзбекистонни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузаси // Халқ сўзи, 2010 йил 30 январь.
3. "Банклар ва банк фаолияти ҳақида"ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни . Т. "Ўзбекистон"-1996.
4. Барча режа ва дастурларимиз Ватанимиз тараққиётини юксалтириш, халқимиз фаровонлигини оширишга хизмат қилади. Президент Ислом Каримовнинг 2010 йилда мамлакатимизни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш йукунлари ва 2011 йилга мўлжалланган энг муҳим устувор йўналишларга бағишланган Вазирлар Маҳкамаси мажлисидаги маърузаси // Халқ сўзи, 2011 йил 26 январь.
5. Каримов И.А. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари / И.А.Каримов. – Т: Ўзбекистон, 2009. – 56 б.
6. Мамлакатимизни модернизация қилиш ва кучли фуқаролик жамияти барпо этиш – устувор мақсадимиздир. – Президент Ислом Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маърузаси // Халқ сўзи, 2010 йил 28 январь.
7. Ўзбекистон Конституцияси – биз учун демократик тараққиёт йўлида ва фуқаролик жамиятини барпо этишда мустаҳкам пойдевордир. – Президент Ислом Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганининг 17 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузаси // Халқ сўзи, 2009 йил 6 декабрь.
8. Мамлакатимизни модернизация қилиш ва янгилашни изчил давом эттириш

– давр талаби. Президент Ислам Каримовнинг 2008 йилда мамлакатимизни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2009 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамаси мажлисидаги маърузаси // Халқ сўзи, 2009 йил 14 февраль.